

Bércesi Richárd

CSERKÉSZEK, LEVENTÉK, KISDOBOSOK ÉS ÚTTÖRŐK – AZ ISKOLÁN KÍVÜLI IFJÚSÁGNEVELÉS A HORTHY-, A RÁKOSI-, ÉS A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Absztrakt

Publikációm témája az iskolán kívüli, szervezett ifjúságnevelés, amely egy rövid összegzés a nagyrészt a jobboldali, konzervatív Horthy-korszakban működő Magyar Cserkészszövetségről és a helyére lépő Magyar Cserkészmozgalomról, a szintén ekkor aktivizált Leventemozgalomról, továbbá a szélsőbaloldali, kommunista diktatúra, a Rákosi-korszak idején, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő restaurációval az azt felváltó, majd fokozatosan „*puha diktatúrává*” váló államszocialista rendszerben, a Kádár-korszakban tevékenykedő Magyar Úttörők Szövetségéről.

Több kérdés is foglalkoztatott: Mikor, milyen minta és cél alapján jöttek létre a szervezetek? Volt köztük speciálisan hazai vonatkozású? Megközelítőleg hány taggal rendelkeztek? Voltak hasonlóságai? Milyen volt a mozgalmak egyenruhája? Kötelező volt mindenkinek (fiúknak és lányoknak is) a belépés? Hogyan élték meg a közösséghez való tartozást a tagok? Mindhárom szervezet esetében volt ráhatása az iskoláknak a működésükre? Milyen időközönként és milyen jellegű közös foglalkozásokat tartottak? Csak az iskolai élethez kötődő, vagy hétvégi, szabadtéri programjaik is voltak? Részt vettek a mozgalomban a szülők is, vagy csak és kizárólag gyerekszervezetekről beszélhetünk? Jelen volt az államhatalom politikai ideológiája a mozgalmak életében? Hogyan és milyen formában szolt bele a mindenkori hatalmi elit a különböző ifjúsági szervezetek működésébe? Milyen elvárásokat támasztottak feléjük? Jelen volt a militarizmus, a világháborúra való felkészülés a szervezetek mindennapi életében? Mi lett a sorsa a különböző mozgalmaknak?

Kulcsszavak: Magyarország; iskolán kívüli szervezett ifjúságnevelés; jobboldali konzervativizmus; kommunizmus és államszocializmus.

Bevezetés

A XIX-XX. század fordulójára Európa szinte összes országában bevezetésre került az általános tankötelezettség, amely által megvalósult az egyház vagy az állam által fenntartott iskolákban az intézményesített oktatás és nevelés. Az ifjúságnak az iskolán kívüli nevelésére azonban ekkor még nem helyeztek nagy hangsúlyt, mivel nem ismerték fel a társadalomszervező erejének és a politikai propagandaértékének a jelentőségét (Vági, 2007, p. 22).

Az 1914. július 28-án kitört első világháborúnak az 1918. novemberi lezárulása alapjaiban rajzolta át Európa térképét. A győztes Antant-hatalmak a megszerzett európai hegemónia és a status quo fenntartására, a vesztes Központi Hatalmak tömbjéhez tartozó országok pedig a számukra megalázó területveszteségek és a nemzeti büszkeségükön ejtett

csorba miatti revansra törekedtek. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az európai társadalmak egy része különböző okokból, de fokozatosan radikalizálódni kezdett, ami több országban is totalitárius rendszerek (pl.: a szélsőbaloldali, kommunista Szovjetunió, a szélsőjobb oldali, fasiszta Olaszország és a náci Németország) kialakulásához vezetett, amelyek viszont már a társadalom egészének, így az ifjúságnak az életét is az általuk létrehozott szervezeti keretek között akarták irányítani és az egypárti diktatúra ideológiájára nevelni (Vági, 2007, p. 22-23).

Az 1920. június 4-én aláírt Trianoni békeszerződés következtében a területe 2/3-át elvesztő Magyar Királyságban 1944. október 16-ig, Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt - Hungarista Mozgalom hatalomra jutásáig nem jött létre totális diktatúra. A Vitéz Nagybányai Horthy Miklós nevével fémjelzett, az első világháború végén újból függetlenné váló Lengyelországhoz hasonló, jobboldali konzervatív, korlátozott parlamentarista, autoriter politikai rendszer azonban szintén vágyott a szomszédos államokkal szembeni területi revízióra, amelynek az eredményeként fokozott figyelmet fordított az ifjúság nevelésére is (Püski, 2010, p. 26-36; Ungváry, 2010, p. 90-95).

A fiatalok ideologizálásának a fontosságát, az ebben rejlő politikai potenciált az elvesztett második világháború 1945-ös lezárulását követően, a második Magyar Köztársaság rövid időszaka után, az 1948/1949 fordulóján létrejövő, a Rákosi Mátyás vezette kommunista rezsim, majd pedig az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével a Kádár János nevével restaurált, a kezdetben szintén szélsőbaloldali diktatúraként induló, majd az államhatalomnak a társadalommal való, 1963-as kiegyezését és az általános amnesztiát követően, a fokozatos enyhülés eredményeként „puha diktatúrává” átalakuló államszocialista rendszere is felismerte (Romsics, 2005, p. 365; Pap, 2021, p. 122).

Munkámban a nagyrészt a Horthy-korszakban működő Magyar Cserkészszövetségnek, majd az azt felváltó Magyar Cserkészmozgalomnak, az ekkor életre hívott Leventemozgalomnak, valamint a Rákosi-, és a Kádár-korszakban működő Magyar Úttörők Szövetségének (a továbbiakban: MÚSZ) a rövid történetét, legfontosabb jellemzőit tekintem át.

A Magyar Cserkészszövetség és a Magyar Cserkészmozgalom

Az 1920-as évek elejére az ország összes iskolájában elterjedtek a XX. század elején brit mintára¹ a hazánkban is megjelenő cserkészcsapatok. A folyamatban nagy szerepe volt gróf Teleki Pál földrajztudósnak, korábbi magyar királyi miniszterelnöknek, aki az első kormányának az 1921-es lemondását követően, a közélettől némileg hátrébb lépve, „fő-cserkészként” 1923-ig a mozgalom magyarországi vezetőjévé vált, és a későbbiekben is komoly ráhatással bírt annak működésére. Erre utal, hogy a gödöllői magánbirtokán került sor az 1933-as, IV. Nemzetközi Cserkész Világjamboree (Világtalálkozó) megrendezésére, valamint az is, hogy a Felvidék déli részének az 1938. novemberi, az első bécsi döntéssel történő visszacsatolásakor a szervezet egyenruhájában vett részt Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzónak a Kassára történő, ünnepélyes bevonulásán (Romsics, 2005, p. 181; Pintér, 2010, p. 81; Püski, 2010, p. 91).

¹ A cserkészlet szellemi atyja Robert Baden-Powell volt, aki 1908-as „Scouting for boys” címet viselő könyvében fogalmazta meg a mozgalom alapvető célkitűzéseit, szabályait, lényegét, amely a reformpedagógia részeként egy új gyermekképet próbált meg kialakítani (Pukánszky - Németh, 1994, p. 565).

A Magyar Cserkészszövetség fő célkitűzését és ideálját még az első világháború idején, 1915-ben fogalmazta meg Sík Sándor, aki Finánczy Ernő értékpedagógiáját és Imre Sándor nemzetnevelés-elméletét alapul véve úgy fogalmaz, hogy *„a jó cserkész csak az válhat, akinek kialakul a jellemes személyisége. Ez pedig csak olyan tudatos és egyéni önfejlesztő munkával érhető el, amelynek a középpontjában a minél teljesebb emberré, a minél jobb magyarrá válás áll”* (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565).

Sík a cserkészetről alkotott további nézeteit az általa szerkesztett, 1922-ben megjelent, *„Magyar Cserkészvezetők Könyvében”* foglalta össze. Ebben a pedagógiáját illetően kifejti, hogy *„a neveléstudományban és a pszichológiában egyaránt a modernség, a korszerűség, a hatékonyság és humánosság híve.”* Ennek tükrében fontosnak tartotta *„a derűs egyéni és közösségi fejlődést eredményező gyermek-, és ifjúkor megvalósulását, az emberek egyenlőségét, a köztük való szolidaritást, az egymás iránti tiszteletet és szeretetet, a hátrányos megkülönböztetés nélküli segítőkészséget”* (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565).

A Magyar Cserkészszövetség emblémája az arany színű körben elhelyezett lilium, amelynek a középpontjában a Szent Korona látható. Fehér színű köriratán fekete betűkkel a szervezet neve olvasható. Zászlója a magyar trikolór, benne a cserkészemblémával, ami alá a *„Légy résen!”* feliratot hímezték (Püski, 2010, p. 91).

A Magyar Cserkészszövetség egyenruhája a nemzetközi viselethez igazodva sötétszürke (vagy sötétzöld), árvalányhajjal rendelkező kalapból, továbbá a cserkészövvel ellátott hosszú-, vagy térdnadrágból, térdzokniból, valamint egy barna (vagy világosszürke) ingből állt. A ruhán a csapatszám mellett különböző jelvények (pl.: Cserkészemblémás jelvény, Próba jelvény) is láthatóak, amelyek közül a legismertebb a Hungária-jelvény. Ezt az ingnek a jobb mell felőli részén hordják, és egy fehér színű háromszögben lévő, a két angol által közrefogott Kossuth-címerből, továbbá az alatta lévő *„Hungária”* (Magyarország) feliratból áll. A cserkészek nyakában egy jellegzetes, zöld színű nyakkendő is van, amit egy gyűrű (vagy más néven: *„gubacs”*) fog össze (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565).

A Magyar Királyság számára verességgel végződő, az első világháborút lezáró Trianoni békeszerződés 1920. június 4-ei aláírását követően a Magyar Cserkészszövetség jövője kérdésessé vált a megcsonkított, nacionalista érzelmekkel túlfűtött és a területi revízióra vágyó országban. Ennek az volt az oka, hogy a szervezetnek a katonai nevelést elvető, az igazi humánus értékek fontosságát hangsúlyozó, az egyetemes emberiség és a magyarság egymásra találását előmozdítani szándékozó célkitűzései (benne a Magyarországtól jelentős területeket szerző, ellenséges Kisantant-államokkal, akikkel Sík Sándor nézete szerint a nézetkülönbségek és a sérelmek ellenére sorsközösséget kell vállalni), szabályrendszere, valamint a *„túlzott magyarkodással”* szembeni elutasítása nem tükrözte teljes mértékben azokat a nézeteket, amiket a Horthy-korszak politikai elitje látni szeretett volna. Az állam ugyanis a cserkészletet a legfőbb feladatának *„az ifjúságnevelést, a jövő vezető rétegének a kialakítását, és a nemzetnevelést”* tartotta (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565-566; Püski, 2010, p. 91). Ezért gróf Teleki Pál közreműködésére is szükség volt ahhoz, hogy az utódja, a gróf Bethlen István által vezetett kormány belügyminisztere, Ráday Gédeon újbóli működési engedélyt adjon az 1919-es Tanácsköztársaság idején betiltott moz-

galomnak, amit inkább a különböző radikális, irredenta szervezetekbe (pl. Magyar Országos Véderő Egylet – röviden: MOVE, Ébredő Magyarok Egyesülete – röviden: ÉME, Etelközi Vérszövetség), vagy a szintén ekkor megalakuló, hivatalosan „*ifjúsági szervezatként*” működő Leventemozgalmal integrált volna (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565-566).

Végül Telekinek köszönhetően a Magyar Cserkészszövetség hivatalosan is újjászerveződhetett, viszont folyamatos rivalizálásban állt a fővédnökének az 1939-ben megalakult második kormányáig preferált Leventemozgalommal (Püski, 2010, p. 91).

Az 1924-ben 15 000, 1930-ban pedig már 45 000 főből álló, elsősorban középiskolás fiúk alkotta, elit ifjúsági szervezetnek tekinthető mozgalom tagjainak az összetartozástudatát erősítették a népszerű programjaik, a közös táborozások és a sportversenyek (Püski, 2010, p. 91), valamint a „*regőscserkészletnek*” hívott tevékenységük, amelyben többek között az ifjúságnak a társadalmi-szociális kérdések felé való fordítása is szerepet kapott. Ennek az elérése érdekében az 1920-as évek végétől falujárásokat szerveztek, aminek a keretében felfedezték a vidék néprajzi értékeit, továbbá jobban átláthatták a parasztságnak a sürgős megoldásra váró társadalmi helyzetét, problémáit és annak okait (Pukánszky és Németh, 1994. p. 566; Romsics, 2005, p. 181-182).

A második világháború előestéjén az Országgyűlés által megszavazott 1939. évi II. tc. (vagyis a „*Honvédelmi törvény*”)² rendelkezéseinek a hatásaként a Magyar Cserkészszövetséget hivatalos formában is a Magyar Cserkészmozgalom váltotta fel, amely egy jelentős lépés volt abba az irányba, hogy az ifjúsági szervezet egyfajta nacionalista fordulattal félkatonai mozgalommá váljon. Ennek jól látható jeleként a szervezet élére a Bárdossy László magyar királyi miniszterelnök vezette kormány a globálissá váló katonai konfliktusba való belépést követően, 1941 áprilisában egy tábornokot nevezett ki (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565; Püski, 2010, p. 91).

A Magyar Cserkészmozgalom az új hivatalos programja szerint „*a lelkiileg kiegyensúlyozott és vallásos, fizikailag pedig erős, életrevaló és gyakorlatias fiúk kinevelését*” tartotta az elsődleges feladatának. A tagok őrsőkbe, rajokba és csapatokba szerveződve vettek részt a programokon (pl.: táborozás, felderítés, hadijátékok), ami a katonás életformának az érzését volt hivatott elősegíteni számukra (e célt szolgálta a tisztelgés bevezetése is), de mindezt „*kizárólag játékos formában, számos kalandos és izgalmas élménnyel párosulva*” (Romsics, 2005, p. 181-182).

A Magyar Cserkészmozgalom hivatalosan 1944. végéig működött, azonban gróf Teleki Pál 1941. áprilisi öngyilkosságát követően, a második világháború alatt egyre inkább háttérbe szorult a Leventemozgalommal szemben. A leginkább az egyházak által szervezett cserkészcsapatok a felsővezetésben történt személycserék ellenére is hűek tudtak maradni a Sík Sándor által megfogalmazott alapelvekhez, és továbbra is fontosabbnak tartották a humanitást a militarizmusnál. Ennek köszönhetően a mozgalom kevésbé radikális, mérsékelt szárnya mindvégig megőrizte a népszerűségét a magyar társadalomban (Pukánszky és Németh, 1994, p. 565-566).

² <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3DK%25C3%25B6z%25C3%25A9piskola> [Letöltés: 2024. március 27. 20:23]

A Magyar Cserkészmozgalmat végül „a brit (vagyis ellenséges) orientációja miatt” a Horthy-korszakot felváltó nyilas rémuralom idején az önmagát „Nemzetvezetőnek” nevező Szálasi Ferenc szélsőjobboldali, nyilas, hungarista kabinetje, a „Nemzeti Egység Kormány” rendelet útján betiltotta (Püski, 2010, p. 91).

A második világháborút követően, a nacionalista és a sovinszta eszméknek a szigorú száműzésével ismét a régi nevén, Magyar Cserkészszövetségként reaktiválhatta magát a szervezet. Bő egy esztendővel később, 1946-ban azonban a kisgazda Nagy Ferenc miniszterelnök vezette koalíciós kormány kommunista belügyminisztere, id. Rajk László rendelete újból felszámolta az önmeghatározásának a keresése miatt a számos belső konfliktustól sújtott, de továbbra is társadalmi népszerűségnek örvendő szervezetet, amely a legnagyobb riválisa volt a szerveződő MÚSZ-nak. A betiltását megelőzően a Magyar Kommunista Párt (a továbbiakban: MKP) és a hozzá köthető ifjúsági szervezetek egyaránt antidemokratikus szemléletmóddal vádolták a cserkészetet, ami „jogalapot” teremtett a belügyminiszter általi felosztatására. A Magyar Cserkészszövetség szervezeteinek egy része 1948-ig próbált illegálisan tovább működni ellenállást kifejezni, ekkor azonban a Rákosi Mátyáshoz közel álló Dinnyés Lajosnak az első kormánya rendeleti úton beolvasztotta őket a MÚSZ-ba, amivel teljesen felszámolták a hazai cserkészetet (Pintér, 2010. p. 86; Püski, 2010. p. 91.; Pap, 2021, p. 119).

A Magyar Cserkészszövetség újjászervezését egészen az 1989/1990-es rendszerváltásig nem engedélyezték (Püski, 2010, p. 91).

A Leventemozgalom

A kormány által a Nemzetgyűlésnek³ benyújtott, majd elfogadott 1921. évi LIII. tc.⁴ értelmében az 1920-as évek elején megkezdte működését „a minden 12 és 21 év közötti, rendszeres testnevelést nem nyújtó iskolába járó fiú és a katonai szolgálatra nem bevonult fiatal férfi”⁵ számára kötelező, speciálisan magyar intézményként ismertté vált Leventemozgalom, amely hivatalosan „egyesületi formában tevékenykedő szervezatként a nemzeti szellemű nevelés elősegítése érdekében” jött létre (Romsics, 2005, p. 182; Pintér, 2010, p. 78; Püski, 2010, p. 45), és nagy hangsúlyt helyezett a testnevelés, a sport, az önfegyelem, valamint a valláserkölcsösség fontosságára is. A mozgalmat azonban valójában a Magyar Királyság számára a vesztes első világháborút lezáró 1920. június 4-ei Trianoni békeszerződésnek a haderő korlátozására vonatkozó előírásainak (az általános hadkötelezettség megtiltása, a hadsereg létszámának a maximalizálása 36 000 fővel) a kijátszására hozták létre, amelyben a militarizmus mellett a nacionalista nevelés jelentette az alapokat (Romsics, 2005, p. 147, p. 182; Püski, 2010, p. 45; Pap, 2021, p. 118).

A Leventemozgalom emblémája egy zöld sávval ellátott piros címerpajzs volt, amelynek a középpontjában a fehér kettőskeresztbe foglalt zöld színű „L” betű kapott helyet. Zászlója nemzeti színű volt, amelynek a közepén a mozgalom szimbóluma volt látható. A

³Az egykamarás magyar Parlament hivatalos elnevezése a Horthy-korszak legelején, 1920 és 1926 között. A törvényhozás újbóli két-kamarássá válásával megszüntették (Püski, 2000, p. 7-22).

⁴ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1921> [Letöltés: 2024. március 27. 20:22]

⁵ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1921> [Letöltés: 2024. március 27. 20:22]

hivatalos köszönési forma a „*Szebb Jövőt!*” volt, amelyre „*Adjon Isten!*”-nel kellett válaszolni. Előbbi szöveggént a szervezet zászlójába is belehímezték, ahol a mozgalom emblémáját körüllelő fehér-arany szalagnak a felső részében volt olvasható, arany betűkkel (Püski, 2010, p. 91).⁶

A leventék egyenruhája a sötét, fekete (vagy zöld) színű, magyaros, zsinóros mentét vette alapul, kiegészítőként a fejükön hordott, kócsagtollal ellátott kalappal, valamint bőrcsizmával. A második világháború idején zöld színű, térdig érő szövetkabátot is hordtak (Romsics, 2005, p. 147).

A mozgalom tagjainak a kiképzését a Magyar Honvédségben tartalékos tiszti rangot betöltő, vagy már korábban leszerelt tisztekből álló leventeoktatók végezték, akik hétvégenként (vagy nyári táborozások alkalmával) rendszeres test-, és menetgyakorlatokat tartottak nekik. Megismertették őket többek között a repülőgépből (ezt általában magaslesekkel helyettesítették) való ejtőernyős ugrás, valamint a fegyverhasználat alapjaival is. Az utóbbinak a részét képezte a rendszeres és kötelező lögyakorlat is, ami miatt a Horthy-korszakban számos lőtér épült az országban (Romsics, 2005, p. 182).

A Leventék kötelességeit az „*Az Ifjú Leventék szolgálata*” című könyvben foglalták össze, amely mindenki számára kötelező olvasmány volt, ezért a tagfelvételnél egy ingyenes példányt adtak belőle (Romsics, 2005, p. 182).

A második világháború előestéjén az Országgyűlés által megszavazott 1939. évi II. tc. (vagyis a „*Honvédelmi törvény*”)⁷ országosan egységesítve a működését, immáron hivatalosan is kötelező katonai előképző tanfolyamként jelölte meg a Leventemozgalmat, ahova ettől kezdve önkéntes alapon már a lányok és a fiatal nők is jelentkezhetek (Püski, 2010, p. 45; Árvai, 2014, p. 127-142).

A globális katonai konfliktus utolsó szakaszában a Horthy-korszakot követő, az önmagát „*Nemzetvezetőnek*” nevező Szálasi Ferenc vezette szélsőjobboldali, nyilas, hungarista diktatúra kormányának a honvédelmi minisztere, Beregfy Károly a totális háború jegyében 16 éves kortól minden leventét hadkötelesnek nyilvánított. A kényszersorozással bevonultatott fiatalokat a minimális kiképzésüket követően azonnal a frontra küldték az ország területén a főváros irányába egyre nagyobb erőkkkel előrenyomuló szovjet Vörös Hadseregnek a megállítására. Az amúgy sem kedvelt és a revízió megvalósításához vezető úton a „*szükséges rosszként*” emlegetett mozgalom a hadkötelezettségi korhatár leszállítása, valamint az egyre nyilvánvalóbbá váló, újabb világháborús vereség tudatában kezdett egyre népszerűtlenebbé válni a magyar társadalomnak a józanabban gondolkodó és a túlélésért küzdő tagjai számára. A hadköteles leventéket a családjaik bújtatták a sorozótisztek elől. Aki megpróbált elrejtőzni, azt hazaárulás vádjával a nyilas, hungarista statáriális bíróság, a Nemzeti Számonkérő Szék elé állították, amely halálbüntetéssel is sújthatta a vétkeseket, a segítőik pedig súlyos börtönbüntetésre számíthattak (Püski, 2010, p. 45; Árvai, 2014, p. 127-142).

⁶Napjainkban a leginkább a különböző szélsőjobboldali szervezetek és politikai formációk, pártok használják hivatalos köszönési formaként (Püski, 2010, p. 91).

⁷<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3DKK%25C3%25B6z%25C3%25A9piskola> [Letöltés: 2024. március 27. 20:23]

Az ifjúság besorozása azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, sokan ugyanis fegyveres harc nélkül adták meg magukat a szovjet Vörös Hadsereg katonáinak és ezek inkább hadifogságba (Püski, 2010, p. 45; Árvai, 2014, p. 127-142).

A Leventemozgalmat végül a második világháború magyarországi hadműveleteinek a lezárulását követően, paramilitáris szervezetnek minősítve, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945-ben betiltotta (Püski, 2010, p. 45).

A Magyar Úttörők Szövetsége – Kisdobosok és Úttörők

A világ első úttörő mozgalma 1922-ben alakult meg a Szovjetunió fővárosában, Moszkvában. A közösség vezetői ifjúmunkások voltak, akiket a Szovjet Kommunista Párt (röviden: SZKP) pártlapja, a „Pravda”⁸ „pioníroknak”, vagy más néven: „úttörőknek” nevezett el (Kovács, 1950, p. 3). Ez utóbbi megnevezés a későbbiekben állandósult, így a második világháború végén a Vörös Hadsereg megszállása alá kerülő Kelet-, és Közép-Európa országaiiban ugyanígy hívták a szovjet mintát egy az egyben lemásoló helyi változatokat is (Kovács, 1950, p. 3).

Az úttörőmozgalom magyarországi előzményei 1945 márciusára vezethetők vissza, amikor az MKP és a Magyar Szociáldemokrata Párt (a továbbiakban: MSZDP) Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológus professzor javaslatára közös döntést hozott arról, hogy a Gyermekbarátok Országos Egyesületén belül az „új demokrácia jegyében” szervezenek egy gyermekmozgalmat.⁹ Az első, az egyes nagyobb települések helyi iskoláiban szervezett csapatok már az ősszel elkezdtek megalakulni az ország különböző pontjain, amelynek a tagjait az ekkor tartott újabb pártközi egyeztetést követően már úttörökként emlegették. Az első nyilvános megjelenésükre azonban csak 1946 tavaszán, a március 15-ei megemlékezéseken került sor. A mozgalom egészét lefedő, országos szervezettel ekkor még nem rendelkeztek, az ezt a szerepet betöltő MÚSZ a nyár folyamán, az 1946. június 2-án tartott Ifjúság napján jött létre. Az egységesítés jegyében megfogalmazásra került a mozgalom tagjainak a feladatait rögzítő, „Az Úttörők 12 pontja” néven elhíresült dokumentuma, kidolgozták az úttörőpróbák formáit, továbbá megtervezésre került a tagok kötelező formaruhája is, amihez azonban az 1949 augusztusában, Budapesten megrendezett Világifjúsági Találkozóig még nem tartozott hozzá az onnantól már kötelezővé váló, jellegzetes vörös nyakkendő (Kovács, 1950, p. 8; Romsics, 2005, p. 365).

„Ej, haj, száll az ének, zeng az ének...” címmel hivatalos indulójuk is volt, aminek a zenéjét Kodály Zoltán szerezte (Kovács, 1950, p. 8; Romsics, 2005, p. 365).

A MÚSZ erősítése az év folyamán további szervezetek alapításával folytatódott, de ez ekkor még nem volt számottevő (Kovács, 1950, p. 3; Pap, 2021, p. 119). A helyzeten az

⁸Magyar fordításban: „Igazság” (Kovács, 1950, p. 3).

⁹Nem ez volt a szélsőbaloldal első kísérlete egy saját gyermekmozgalom létrehozására. Magyarország első, Karl Marx nevét viselő gyermekcsoportját a Kun Bélához köthető kommunista rezsimnek, a Tanácsköztársaságnak a mindössze 133 napig tartó, 1919. március 21. és augusztus 1. közötti időszaka alatt, március 23-án alakították meg egy budapesti, a Rottenbiller utcában működő polgári iskolában. A kérészéletű szerveződést a diktatúra bukását követően felszámolták. Mindez három évvel korábban történt, mint az 1945 után a kommunista Keleti Blokkon belül nagy tisztelettel övezett és mindenki számára követendő példának tekintett Lenin pionírcsoport létrehozása, amit az SZKP hivatalos narratívája a szovjet pionírmozgalom mellett egyben a nemzetközi úttörőmozgalom megalapításának is tartott (Pap, 2021, p. 118).

sem változtatott, hogy az MKP által gyakorolt politikai nyomás eredményeként a budapesti tankerületi főigazgató 1946. október 10-től a fővárosi, majd a Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztériumnak (röviden: VKM) az 1947. január 8-án kiadott rendelete pedig az ország összes általános iskolájában engedélyezte a gyermekmozgalom helyi szervezeteinek a megalakítását. Az MKP ezzel a lépéssel egy újabb frontot nyitott a „klerikális ellenzékkel”, vagyis az egyházakkal vívott harcában, amelyek az autonóm joguk adta lehetőséggel élve, a MÚSZ-szal szemben a szervezet legnagyobb, már hivatalosan betiltott riválisát, a Magyar Cserkészszövetséget támogatták, és megtiltották az úttörőcsapatok létrehozását a fenntartásuk alatt álló oktatási intézményekben. Az MKP minden törekvése ellenére az erről szóló egyházi rendelkezés egészen az iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. tc.-nek¹⁰ az Országgyűlés által történő elfogadásáig érvényben maradt (Pintér, 2010, p. 86.; Pap, 2021, p. 119).

A MÚSZ a magyar politikai rendszer fokozatos balra tolódásával párhuzamosan, 1947-től erősödni kezdett. Az 1948. júniusi iskolaállamosítást megelőzően, a május 24. és 26. között megrendezésre kerülő első országos úttörő-konferencia küldöttjei már összesen 1700 úttörőcsapatot és 100 000 mozgalmi tagot képviseltek (Pap, 2021, p. 119).

A MÚSZ-nak a magyarországi kommunista diktatúra 1948/1949 és 1956 közötti időszakában, a Rákosi-korszakban megfogalmazott, deklarált célkitűzése az volt, hogy az egymást „pajtásnak” nevező gyerekekből „*a legjobb hazafiakat, a legjobb állampolgárokat és a szocializmus építésének az élen járó harcosait*” nevelje ki. A hatalom elvárásai szerint ez „egyfajta megalapozása” volt annak, hogy a későbbiekben, a már fiatal felnőttekké váló egykori tagok ne csak a szocialista társadalomban, hanem az MKP és az MSZDP egymással való fúziójának az eredményeként létrehozott kommunista állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (a továbbiakban: MDP) ifjúsági tagozatában, a Dolgozó Ifjúság Szövetségében (röviden: DISZ), majd a helyét az 1956-ban átvevő új állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (a továbbiakban: MSZMP) fiataljait tömörítő Kommunista Ifjúsági Szövetségben (a továbbiakban: KISZ) is megtalálják „Ifjúkommunistaként” a szerepüket és helyüket, amivel egyben a párt teljes jogú tagjaivá is válhatnak. A Keleti Blokk többi kommunista államához hasonlóan a hazai pártvezetés nyíltan deklarált célja ezzel az volt, hogy az utánpótlás kinevelésével hosszútávon, generációkon át biztosítani tudja a szélsőbaloldali diktatúrának, majd az azt felváltó államszocialista rendszernek a Magyarországon való fennmaradását (Romsics, 2005, p. 365; Pap, 2021, p. 120; p. 122).

Ennek az első lépcsőfoka pedig az úttörővé válás volt, mivel a kommunista narratíva szerint a mozgalom tagja a „*rettenthetetlen harcával, munkájával, tudásával előre viszi a köz, az egész emberiség ügyét. Legfőbb hazafias kötelessége jól és szorgalmasan tanulni, mert az éltanulóvá válásával a haladást és a fejlődést szolgálja. Így válhat belőle kitűnő szakember, munkás, földműves, tudós, orvos vagy tanár. A pajtások a szorgalmas tanulással nemcsak tudást szereznek, hanem megszokják a rendszeres munkát is. Hozzászoknak, hogy*

¹⁰ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D%2520iskola> [Letöltés: 2024. március 27. 19:06]

kötelességüket teljesítsék, céltudatosan, fegyelmezetten dolgozzanak. De nem elég, hogy valaki személy szerint jól tanuljon, hanem meg is kell osztania a tudását a többiekkel és nevelnie kell a kisebbeket.” (Kovács, 1950, p. 10).

A Rákosi-korszakban a majdani, a pártideológia szerint a közelgő harmadik világháborúra való felkészülés jegyében a kommunista hatalom az ifjúság ideológiai nevelését szintén fontosnak tartotta a társadalmon belül, ezért az osztályharcos szemlélet már az úttörők mozgalmi életében is megjelent azzal, hogy a tanulást *„a fiatalságnak a nemzetközi imperializmussal és a klerikális reakcióval szemben vívott harcaként”* definiálta, amivel *„segítik a dolgozó társadalmat”* (Pap, 2021, p. 120).

További elvárás volt, hogy *„a tanulásban, egymás segítségével, rendben, tisztaságban, fegyelemben példát mutassanak társaiknak és megszerettessék velük a munkát”*. Ennek a fontosságát olyannyira komolyan vette a pártvezetés, hogy a cél elérése érdekében *„Jó tanulással előre hazánkért!”* címmel mozgalmat is indított, amelynek az eredményeként 1949. március 15-én, a verseny ünnepélyes eredményhirdetésén 1000 úttörő számára adtak át kitüntetést (Kovács, 1950, p. 8; Romsics, 2005, p. 365; Pap, 2021, p. 120).

A MÚSZ-t bemutató agitációs kiadványokban a szovjet „hősök” (pl.: a két pártvezető, Lenin és Sztálin)¹¹ mellett a gyerekek elé példaként állították a kortárs szovjet (pl.: a természettudós Micsurin és a biológus Pavlov), és a korábban élt tudósokat (pl.: a XVI. században megfigyeléseket végző Galileo Galilei-t),¹² a kutatókat, a munka hőseit (vagyis az 1950-es években „sztahanovistáknak” nevezett élmunkásokat), valamint az emberiség felszabadításáért küzdő forradalmárokat is (pl.: az SZKP-nak az 1917 és 1922 közötti orosz polgárháborúban harcoló tagjait, továbbá a Moszkva által csak a „Nagy Honvédő Háborúnak” nevezett második világháborúban elesett szovjet katonákat, vagy az 1789-es nagy francia forradalomból a jakobinus diktatúra szereplőit, különös tekintettel Robespierre-t), akiknek az életútját *„követésre érdemesnek tartották”* (Kovács, 1950, p. 3.; Romsics, 2005, p. 365).¹³

Az úttörők a társadalmi munkában (pl.: versenyfelajánlasként faültetést végeztek) és a ház körül is segédkeztek (pl.: otthon, vagy akár az egyik pajtás szüleinél, ha azok rá voltak szorulva a külső segítségre) (Kovács, 1950, p. 14).

A mozgalom tagjait az általános iskolák 6 és 14 év közötti tanulói alkották (Kovács, 1950. p. 4). A belépést a Rákosi-korszakban sem tették hivatalosan senki számára kötelezővé, viszont a tanároknak jeleznie kellett a szülők felé, hogy az esetleges nemleges választ adó diák számára *„erősen ajánlott, hogy csatlakozzon a helyes döntést hozó társai mellé a közösségben”* (Kovács, 1950, p. 4). Abban az esetben, ha valaki ennek ellenére sem lett tagja az úttörőmozgalomnak, akkor hivatalosan nem érte semmilyen fajta retorzió a

¹¹ Sztálin az utódja, a Nyikita Szergejevics Hruscsov által az SZKP 1956 februári, XX. Kongresszusán megtartott, eredetileg zártkörű, majd a nem sokkal később kiszivárogtatott beszédében történő elmarasztalásáig szerepelt az agitációs kiadványokban, ezt követően kikerült belőlük (Romsics, 2005, p. 365).

¹² A hivatalos indoklás szerint azért állították a Korajútkorban élt tudóst követendő példává az ifjúság számára, mert *„Ő volt az, aki az akkori világ tudósaival és az egyház reakciós álláspontjával szemben ki merte mondani, hogy mégis mozog a Föld”* (Kovács, 1950, p. 3.).

¹³ Elrettentésül a negatív példákkal is megismertették az úttörőket, amire a Rákosi-korszakban kiválóan alkalmas volt a koncepciók perек közül a kommunista rendszer ellenfeleinek kikiáltott, szovjet mintára „kulákoknak” nevezett, ellehetetleníteni kívánt módos parasztgazdák tárgyalásainak a társadalom többi tagjával való közös, kötelező megtekintése is, amire mindenkinek jegyet kellett váltania. Ezek jellemzően iskolaidőben zajlottak, ami miatt rendkívüli tanítási szünetet rendeltek el az érintett településeken és azok vonzáskörzetében is (Pap, 2021, p. 120).

szabad döntéséért az iskolában, viszont a hatalom szemében felmerülhetett a gyanú, hogy az érintett tanuló családja esetleg „*politikailag nem megbízható, reakciós elem lehet*”. Ezért általában minden diák belépett a szervezetbe (Romsics, 2005, p. 295).

A Kádár-korszakban ez a fajta nyomásgyakorlás megszűnt, a nemleges döntést tudomásul vették, a családok többsége pedig az iskolai élethez köthető formális aktusként tekintett az ifjúsági mozgalomban való tagságra (Romsics, 2005, p. 295, p. 365).

Az alsó és a felső tagozatos diákok szervezetenként elkülönültek, de mégis kapcsolódtak egymáshoz. Az elsőtől a harmadik osztályig (6 és 9 éves kor között) a tanulók foglalkozásai „kisdobosként” a „pajtáscsaládokban”, a negyediktől a nyolcadik osztályig (10 és 14 éves kor között) pedig „úttörőként” az „őrsökben” zajlott. Az előbbi általában 20-25, a legtöbb esetben ugyanabba az osztályba járó gyerek alkotta. Vezetőjük a tanító volt. Az első osztályosokat a második félévben vették fel kisdobosnak, hogy „*az ezzel járó feladatok ne nehezítsék meg számukra az új környezetet jelentő iskolába való beilleszkedést, megelőzve ezzel a pajtáscsalád munkájának a hatékonyságcsökkenését is*” (Kovács, 1950, p. 4). A belépésre az avatási ünnepség keretében került sor, amelynek a fénypontjaként a meghívott szülők és a tanárok jelenlétében, a felső tagozatos úttörők kötötték a kisdobosok nyakába a „kisdobosságot” jelképező, kék mozgalmi színnel ellátott nyakkendőt, amivel a közösség teljes jogú tagjaivá váltak (Kovács, 1950, p. 4; Mátis Ildikó, közgazdász, szociológus. Interjúkészítés: 2024. május 7. A továbbiakban: Mátis-interjú.).

A kisdobosok ruhája az egységes kék nyakkendő és az ugyanilyen színű vállappal ellátott fehér felső mellett, a kisfiúk esetében fekete cipőből és nadrágból, a kislányoknál pedig kék vagy fekete szoknyából, fehér harisnyából és ugyancsak fekete cipőből állt. Műbőrből készült övet is kaptak, aminek a fémcsatján egy, a nemzeti színekkel ellátott dob volt látható, két ütővel (Romsics, 2005, p. 365). Az egyenruhát az Úttörők Boltjában lehetett beszerezni (Mátis-interjú). A kisdobosok zászlója kék (vagy nagyon ritkán vörös) alapú, piros-fehér-zöld színekkel szegélyezett volt, amelynek a középpontjában a mozgalom szimbóluma, a nagyrészt aranyárga, de nemzeti színekkel is ellátott dob kapott helyet (Romsics, 2005, p. 365; Mátis-interjú).¹⁴

Saját, havonta megjelenő újsággal is rendelkeztek, amely 1947-től 1949-ig először „*Hüvelyk Matyi*” néven, majd annak megszűnését követően, 1952-től „*Kisdobos*” címen alakult újjá (Romsics, 2005, p. 365).

A kisdobosok az iskolában minden héten egyszer tartottak összejövetelt, ahol minden tagnak kötelező volt a részvétel. Feladataikat a „*Kisdobosok 6 pontja*” néven elhíresült dokumentum rögzítette. A nagy létszámú csoportokban az életkori sajátosságoknak megfelelően, az egymással való játékon, az éneklésen, továbbá az „*egyszerű, de hasznos munkán*” volt a hangsúly, amiben a foglalkozást vezető pedagógus is tevékeny szerepet vállalt. További fontos program volt, hogy kéthetente, vasárnap is találkoztak egymással, amikor a szabadidejüket közös sétával, játékkal, kirándulással töltötték, vagy moziba mentek (Ko-

¹⁴Az üzlet a vidéki nagyvárosok közül például Pécs esetében a város főutcájában, a Kossuth Lajos utcában (ma: Király utca) működött. Forrás: Janus Pannónius Múzeum Pécsi Vároštörténeti Múzeum: Pécs Megyei Jogú Város térképei (1946-2024); Pécs város térképe (2024); Mátis-interjú.

vács, 1950, p. 4). Az államhatalom legfőbb célja ezzel az volt, hogy lehetőleg minél kevesebben vegyenek részt az aznapi szentmiséken, amely szokás a falvakban továbbra is erősen élt (Romsics, 2005, p. 365).

A gyerekek önállóságra nevelését, a felelősség-, és a kötelességérzetének az erősítését már ebben az életkorban is kiemelt ügyként kezelték, ezért a kisdobosok és az úttörők is egyaránt viseltek tisztségeket a pajtáscsaládokban, valamint az őrsökben (pl.: mindkét szervezetnél volt tisztaságfelelős, rendfelelős és könyvtáros, az utóbbiaknál pedig őrsvezető és őrsvezetőhelyettes is) akiket az első összejövetelen választottak ki.¹⁵ A vezetők a tanév során többször is ellenőrizték őket, hogy megfelelően lássák el a közösség által rájuk bízott feladatokat, „*mielőtt kenyérkeresőként elfoglalják a jól megérdemelt helyüket a dolgozó népi társadalom tagjai között*” (Kovács, 1950, p. 5).

A diákok negyedikes korukban váltak úttörővé. Ez a kisdobosokhoz hasonlóan avatási ünnepség keretében történt, amelynek a fénypontjaként a meghívott szülők és a tanárok jelenlétében, a csapatvezető tanár a diákok nyakába kötötte az úttörőmozgalom vörös színű nyakkendőjét, amivel a közösség teljes jogú tagjaivá váltak (Kovács, 1950, p. 5; Mátis-interjú).

Az úttörőegyenruha további részei a vörös függővel ellátott, a vállról lógó fehér síp és a szintén vörös színű válllappal ellátott fehér felső mellett, a fiúk esetében fekete cipő és nadrág, a lányoknál pedig kék vagy fekete (sötét) szoknya, fehér harisnya és fekete cipő volt. Műbőrből készült övet is kaptak, aminek a fémcsatján (a síphoz hasonlóan) a magyar zászló volt látható, benne a tábortűz szimbólumával (Kovács, 1950, p. 5; Mátis-interjú). A zászlórúdon az „*Előre!*” felirat volt olvasható, ami az úttörők hivatalos köszönéseként vált ismertté (Romsics, 2005, p. 365; Mátis-interjú). Az egyenruhát a kisdobosokéhoz hasonlóan az Úttörők Boltjában lehetett beszerezni (Mátis-interjú). Zászlójuk vörös alapú, nemzeti színekkel szegélyezett volt, amelynek a középpontjában a mozgalomnak a magyar zászló-tábortűz kombináción alapuló, az „*Előre!*” felirattal ellátott szimbóluma kapott helyet (Romsics, 2005, p. 365; Mátis-interjú).

Az úttörőcsapatot az 1941 és 1944 között működő Magyar Cserkészmozgalom szervezeti felépítéséhez hasonlóan több egység alkotta, amelynek a legkisebb része a kb. 8-10 tagot számláló őrs volt, ahol a pajtások általában ugyanabban az osztályban tanultak, és azon belül egy szoros baráti kört alkottak. A kis közösséghez való tartozás és a közös programok pozitív hozadékaként tovább erősödött bennük az az összetartó erő, ami miatt sokan ma is szívesen és nosztalgiával emlékeznek vissza az úttörőként eltöltött évekre. Az őrsvezető a pajtások közül, szavazás útján került ki (Kovács, 1950, p. 5).

A kisdobosok pajtáscsaládjaihoz hasonlóan az őrsök is hetente egyszer tartottak foglalkozásokat, ahol a játék mellett úttörődalokat (pl.: *Mint a mókus fenn a fán...*) énekeltek, sporttevékenységet folytattak, valamint az együttes olvasás keretében vitatkoztak a „*Pajtás*” és az „*Úttörő*” című mozgalmi újságok cikkeiről. Tevékenységükről jegyzet formájában kellett beszámolniuk az általuk vezetett „*Őrsi Naplóban*” (Romsics, 2005, p. 295).

¹⁵Osztályonként például egy pajtás a tanterem tisztaságáért, egy pedig a rendért volt felelős. Ez utóbbi tisztségviselő a rongálások, az elhasználódás és a piszoktól való megóvás érdekében bízta a társait a tankönyvek és a füzetek becsomagolására, valamint egyúttal emlékeztette őket arra, hogy magukat és a ruházatukat is tartsák tisztán (Kovács, 1950, p. 5).

Az úttörők számára szakköröket szerveztek, amelyeknek a célja a tanulás továbbfejlesztése volt, ahol a résztvevők a természettudománnyal kapcsolatos, bennük megfogalmazódott kérdésekre adott válaszok mellett, a fizika és a kémia vonatkozásában a korábban tanult elméleteket alátámasztó kísérleteket és gyakorlati példákat is láthattak, továbbá barkácsolhattak (pl.: repülőgépmodelleket) vagy szerelhettek (pl.: rádió), esetleg egyéni igény alapján a mindenki számára kötelező orosz nyelvből kaphattak korrepetálást. Volt lehetőség arra is, hogy földrajzból, történelemből, irodalomból, valamint énekenéből mélyítsék tovább a tudásukat. A Rákosi-korszakban azonban különbséget tettek a gyerekek között, mivel a kiegészítő jellegű foglalkozásokon csak a legkiválóbb tanulmányi eredményeket elérő úttörők vehettek részt (Kovács, 1950, p. 12-13). A Kádár-rendszerben, az 1960-as évek közepén ezt a hátrányos megkülönböztetést megszüntették, és mindenki számára nyitottá tették a szakköröket (Romsics, 2005, p. 295).

A MÚSZ tagjai az iskolai ünnepélyeken kultúrműsort adtak, amiket szintén a közös foglalkozásokon terveztek meg (Kovács, 1950, p. 5.). A jó közösségi szellem kialakulásának a további elősegítése érdekében kihelyezett programokként kirándulásokat szerveztek, amelyeknek az elmaradhatatlan részei voltak az általában könyvjutalmakért zajló csapatversenyek (pl.: zsákban futás, kötélhúzás, számháború) is (Kovács, 1950, p. 5-6).

Az ősrs felett álló szervezeti egység az egy adott osztály összes úttörőjét tömörítő „raj” volt, amely az osztályközösséget érintő kérdések megvitatásával, feladataival foglalkozott (pl.: a tanulás egyszerűbbé és hatékonyabbá tételének a módszerei, kötelező olvasmányok átbeszélése). A legfontosabb döntéseket a „gyermek önkormányzataként” meghatározott rajtanács hozta, amelynek a vezetője az „ifjúvezető” (más megnevezéssel: „rajvezető”), vagy a pedagógus (az osztályfőnök) volt (Kovács, 1950, p. 6).

Az őrskökhöz hasonlóan a rajok sem korlátozták a tevékenységüket az iskolai falai közé, hanem azon kívül is tartottak összejöveteleket, a legtöbb esetben sporttevékenységeket és kirándulásokat, ahol az intézmények általi ajánlásoknak megfelelően, növényeket, ásványokat gyűjtöttek, vagy pedig megismerkedtek egy település (város, falu) népmeséivel, elbeszéléseivel, régi dalaival. Az ekkor szerzett új ismereteiket a következő rajgyűlésen osztották meg egymással. További kihelyezett program volt még a múzeumlátogatás, színházi előadások vagy mozifilmek megtekintése (ebbe kötelezően beletartoztak a szovjet propagandafilmei is – pl.: Szergej Eisenstein *„Patyomkin páncélos”* című, 1925-ös alkotása), amit utána közösen ki is elemeztek. Rajgyűlésekre minden hónapban egy alkalommal került sor (Kovács, 1950, p. 6). A jó tanulmányi eredménnyel rendelkező rajok elismerésként karácsony előtt és a tanév végén ajándékot (pl.: szaloncukor, mozibelepő) kaptak az iskola vezetésétől, aminek a hivatalos átvétele a rajvezető feladata volt, aki ezt követően szétosztotta azt az osztálytársai között (Mátis-interjú).

A rajok együttesen tették ki az adott iskola úttörőcsapatát, amelynek a tanácskozó és döntéshozó szerve a csapattanács volt, amit a csapatvezető irányított. A testület fő feladata a csapat (tehát az intézményben tanuló diákság) életének az irányítása és szervezése volt. Ennek keretében a legfőbb tevékenységi körének a társadalmi (tehát ingyenes) munka eredményes elvégzését, továbbá a kirándulásoknak és a sportversenyeknek a megszervezését, valamint az iskolai ünnepélyeknek a megtervezésében, lebonyolításában való segédkezését határozták meg (Kovács, 1950, p. 6).

A csapatgyűlésekre került a legritkábban a sor a mozgalmi életben, mivel általában két-havonta, vagy egy-egy jelentősebb ünnep alkalmával tartották csak meg a csapatvezető elnökletével, ahol a rajokat a rajvezetők képviselték. Itt a résztvevők együtt hallgatták meg a csapattagoknak a munkájukkal kapcsolatos feladataikról és az azok eredményeiről szóló beszámolóit. A gyűlés helyszíne az e célt szolgáló, az iskolától általában különálló épület, a „Csapatotthon” volt (Kovács, 1950, p. 6).

A csapatvezető hatáskörébe azonban nemcsak a csapatgyűlések elnöklése, hanem a pajtásoknál tartott családlátogatás is beletartozott, mivel állandó kapcsolatban kellett állnia a szülőkkel annak érdekében, hogy a tanulók jó teljesítménye fennmaradjon, a magatartásuk pedig példaértékű legyen, és ne késsenek el a tanórákról, valamint a foglalkozásokról. Ha bármilyen téren hiányosság kezdett kialakulni, akkor a csapatvezetőnek azonnal értesítenie kellett a szülőket, a nevelőket, vagy az illetékes gyámhatóságot (Kovács, 1950, p. 19).

Ebben az úttörőcsapat és annak vezetője, valamint az iskola segítségére volt a Szülői Munkaközösség, amelynek az elnöke a tagok megbízásából felügyelte a megoldandó feladatoknak a hatékony végrehajtását (pl.: az iskolaépület takarítása, a gyermekek és a tanárok segítése a jó tanulás fokozásában). A jogkörei érvényesítése érdekében pozíciót kapott az úttörőcsapat vezetőségében is, amelynek az ülésein állandó jelleggel részt kellett vennie, hogy *„a csapat munkájáról, életéről, a mozgalom feladatairól, problémáiról rendszeresen tájékoztadjék”* (Kovács, 1950, p. 20). A Szülői Munkaközösség vezetőjével szemben ugyanis elvárás volt, hogy *„példát nyújtson a többi szülő felé, ami által ők is jobban a magukévá tehetik a csapatot, valamint a mozgalmat érintő kérdéseket és feladatokat”* (Kovács, 1950, p. 20).

A munkaközösség anyagi támogatással járult hozzá a táboroztatásokhoz, de a pajtások élelmezését is segítette azzal, hogy hozzávalókat gyűjtött a sütéshez és a főzéshez (pl.: liszt, cukor). A csapatok könyvtárai részére könyvet ajándékozott, valamint szerepet vállalt a tanév végén a kiváló tanulmányi eredményt nyújtó diákoknak szánt könyvcsomagok beszerzésében és összeállításában is. A tanévzáró ünnepélyen a tantestület által a jutalmazás módszereként átadott, motivációs erővel bíró könyvajándék vagy könyvutalvány mindig nagy örömet okozott az arra érdemessé váló tanulók többségének (Kovács, 1950, p. 19).

Ha valamelyik szülő a tanuló szándéka ellenére sem engedte a gyermekét a MÚSZ-ba, akkor szintén a Szülői Munkaközösségnek kellett *„kísérletet tennie arra, hogy a közösség erkölcsi nevelő hatásának a gyakorlati példáival meggyőzze a családot arról, hogy a tanulóknak jó helye lesz a mozgalomban”*. A családlátogatások során pedig a csapatvezetővel közösen hívták fel a figyelmet a továbbtanulás fontosságára (Kovács, 1950, p. 19-20).

A munkaközösségnek a mozgalomban való aktív részvételének a másik sarkalatos pontja volt, hogy a közösség népszerűsítésének a céljából a szülők egymást is motiválják a szerepvállalásban¹⁶(Kovács, 1950, p. 19-20). A Szülői Munkaközösségnek a MÚSZ-ba

¹⁶Például az édesanyák számára „ajánlottá tették”, hogy a pajtáscsaládok hatékony segítése érdekében maguk is vegyenek részt a kirándulásokon, díszítsék fel virágokkal a Csapatotthont, készítsenek játékokat, a lassan serdülőkorba lépő lányoknak pedig tanítanak varrást és kézimunkát (Kovács, 1950, p. 19-20).

történő ilyen mértékű befolyása tovább erősítette a kommunista állampártnak a társadalmi élet minden területére kiterjedő, irányító szerepét (Romsics, 2005, p. 296).

Az éltanulóknak és „*az úttörő munkában kiváló csapatgárdistáknak*” további ajándék (és egyben a mozgalmat népszerűsítő propaganda) volt, hogy a nyári vakáció egy részét a Csillebérci Úttörő Nagytáborban tölthették,¹⁷ ahol „*a szocialista testvériség szellemében a külföldi, baráti államokból*” (elsősorban a Szovjetunióból) érkező pionírokat is vendégül látták, akik ezáltal megismerkedhettek és szoros barátságot köthettek a MÚSZ tagjaival. Ugyanez fordítva is érvényes volt, Magyarországról is utaztak ki úttörők a Keleti Blokk többi országában lévő táborokba nyaralni, míg a legszerencsésebbek a Világifjúsági Találkozóra (röviden: VIT) is eljuthattak (Kovács, 1950, p. 17).

A táborozók szokása volt, hogy képeslapokat, táviratokat küldtek az otthon maradt családtagjaik számára, ezért az úttörőtábor egy saját, és nagy kihasználtságú postahivatallal is rendelkezett. Itt azonban nem a postai dolgozók, hanem a szintén közülük kikerülő úttörőpajtások teljesítettek szolgálatot, akiket postástanfolyamokon tanítottak be a nyár jelentős részét magában foglaló, rájuk váró munkára (Kovács, 1950, p. 15).

A Csillebérci Úttörőtábor megközelítése a gyerekek körében kifejezetten népszerűvé váló Úttörő Vasúton¹⁸ történt, ahol ugyancsak a pajtások alkották a személyi állományt (pl.: jegykezelő, kalauz, mozdonyvezető). A vonalon való szolgálatteljesítés nagy kitüntetésnek számított a MÚSZ-on belül, mivel „*ekkora felelősséggel járó munkát csak a valóban éltanuló, és a közösségben is kiváló, példamutató tevékenységet végző pajtás kaphatott meg*” (Kovács, 1950, p. 15, p. 16).

A Balaton-part mellett sok diák számára jelentett élményt egy budapesti kirándulás is, amelynek a keretében eljuthattak az Úttörő Színházba és az Úttörő Moziba, valamint a Margitszigeten lévő, 1949 óta működő Úttörő Sporttelepre, ahol a testmozgás céljára foci-, röplabda-, és atlétikai pálya is a rendelkezésükre állt (Kovács, 1950, p. 15-16). A Rákosi-korszakban a kulturális nevelés részeként elvárás volt az úttörők felé, hogy a mozi és a színház kapcsán dolgot vagy rajtot készítsenek a látottakról (Kovács, 1950. p. 16), amiket a kulturális élet újabb, nem hivatalos ellenőrzési módjaként az iskola később átadott az MDP pártfunkcionáriusainak (Romsics, 2005, p. 296).

Szintén népszerű program volt a Budapest mellett, a Magyar Államvasutak (röviden: MÁV) által üzemeltetett Széchenyi-hegyi Úttörővasút is, amely 1948-ban kezdte meg a működését (Romsics, 2005, p. 296, p. 365).

A Rákosi-korszakban az úttörők számára kötelezővé tették a szocialista társadalom nagy ünnepeibe (pl.: március 21., április 4., május 1., augusztus 20., november 7., a DISZ, majd a KISZ kongresszusa, Sztálin születésnapja, 1952-ben Rákosi Mátyás 60-ik születésnapja) való bekapcsolódást és azokra való felkészülést is. Ilyenkor ünnepélyes csapatgyűléseket kellett tartani az iskolákban, ahova vendégként meghívást kaptak a szülők, az

¹⁷Csillebércnek a Rákosi-korszakban sokat emlegetett legendája szerint a Horthy-korszakban a később kivégzett Ságvári Endre és a zömében fiatalokból álló kommunista társai 1931-ben innen irányították az illegálisba szorult pártnak a helyi, majd országossá váló, végül elbukott szervezkedését a jobboldali, autoriter, korlátozott parlamentarista politikai rendszerrel szemben. Mindeközben az Ifjúság munkásságával karöltve üzenetközvetítő szerepet is elláttak, valamint egyúttal gyűjtést is szerveztek az elveik miatt börtönözött társaiknak. A kommunista rezsim ezért a propagandának megfelelően Csillebérct „*a szabad ifjúság szimbolikus helyének*” tekintette, ahova büszkeség volt minden úttörő számára eljutni (Kovács, 1950, p. 15; Pap, 2021, p. 118).

¹⁸A vonal első szakaszát 1948. július 31-én adták át (Pap, 2021, p. 119-120).

MDP, valamint az egyéb társadalmi szervezetek képviselői is. Az ünnepekhez kötődően az úttörőszervezetek felajánlásokat is tettek, amelynek a keretében jótanulási versenyekre került sor a különböző csapatok (vagyis az iskolák) között. Az ekkor elért eredményeket pedig a legfelsőtől a legalsó szintig, a „jótanulási őrsi összejöveteleken” is személyenként átbeszélték (Kovács, 1950, p. 9, p. 13).

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni megtorlást követően a restaurált kommunista hatalom a társadalommal az 1963-ban megvalósult kiegyezése, és az ebből fakadó amnesztia után az államszocialista rendszerré váló enyhülés részeként fokozatosan kivezette a mindennapi életből a Rákosi-korszakra jellemző, osztályharcos, a harmadik világháború közelgő kitörésének a lehetőségét vizionáló politikai-, és pártideológiának az erőltetett megjelenítését. Az új pártvezető, Kádár János pedig már a szabadságharc leverése után nem sokkal, az 1956 decemberében tartott pártértekezleten nyíltan elvetette az MSZMP és egyúttal az ország közvéleménye előtt is az elődjét, Rákosi Mátyást övező személyi kultuszt. Az új iránynak köszönhetően a MÚSZ is megváltozott. A politikai ideológia háttérbe húzódásával a mozgalom az 1960-as évek közepétől már valóban egyre inkább csak a gyerekek közösségteremtő és szórakozási lehetőséget nyújtó, a mindennapi életet, a tanulást (pl.: a tudomány és a technika), valamint a munka világát is megismertető szervezetévé vált (Romsics, 2005, p. 296-297; Pap, 2021, p. 122; Mátis-interjú). Az újragondolt MÚSZ népszerűsítésére a nyomtatott sajtó mellett a Magyar Rádió és Televíziót (MRT) is felhasználták (Pap, 2021, p. 121-122). A sikert bizonyítja, hogy 1965 májusában, az úttörővezetők első országos tanácskozásán már 350 küldöttel képviseltették magukat a különböző szervezetek (Pap, 2021, p. 122).

1966-ban az úttörőmozgalom a magyarországi megalapításának a huszadik évfordulóját ünnepelte, amelynek a kiemelt eseménye volt a Csillebércen tartott többnapos nyári ünnepségsorozat, amit Kádár János is személyesen tekintett meg. Ugyanekkor vette kezdetét az 1960-as évek második felének egyik legnagyobb beruházása, aminek az eredményeként Úttörőváros jött létre Zánkán, amely Közép-Európa legnagyobb ilyen jellegű létesítménye volt. Átadására a MÚSZ létrehozásának 25. évfordulóján, 1971. május 25-én került sor, ahol Kádár János is részt vett (Pap, 2021, p. 122).

Az 1989/1990-es rendszerváltáskor az úttörőmozgalmat Glatz Ferenc, a Németh Miklós vezette Minisztertanács művelődésügyi minisztere rendeleti úton felszámolta. Helyét az újjáalakuló, önkéntes szervezésen alapuló, ezért a kiterjedtségében az úttörőket meg sem közelítő Magyar Cserkészszövetség vette át (Romsics, 2005, p. 297).

Összegzés

A Magyar Cserkészszövetségről/Magyar Cserkészmozgalomról, a Leventemozgalomról és a MÚSZ-ról elmondható, hogy a fő célkitűzésük valóban az ifjúság nevelése volt, azonban ennek a megvalósításában, a formájában és a szervezeti keretében nagyfokú eltérések mutatkoztak meg köztük. A különbségek okai a jobboldali, konzervatív Horthy-korszak és a szélsőbaloldali rezsim, a Rákosi-korszak, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a restauráció eredményeként létrejövő, a kezdetben szintén kommunista diktatúráként induló, majd a hatalomnak a társadalommal való, 1963-as kiegyezését

és az általános amnesztiát követően fokozatosan enyhülő, „puha diktatúrává” váló, államszocialista rendszernek, a Kádár-korszaknak a politikai propagandájában keresendőek, amelyek az adott világtörténelmi helyzetnek megfelelően, egymáshoz képest teljesen más szemléletmód alapján határozták meg az általuk irányított ifjúsági mozgalmaknak a jellegét és legfontosabb feladatait, alárendelve azokat a saját politikai céljaiknak.

A gyermekközpontúság és a jó élmények szerzésén alapuló, iskolán kívüli nevelésnek a lehetősége a leginkább a Magyar Cserkészszövetségnek, valamint a MÚSZ-nak a programjaira voltak jellemzőek, amelyek egy bizonyos ponttól kezdve az államhatalom általi felszámolásukig népszerűvé is kezdtek válni a magyar társadalom körében, amikor valóban e célok mentén szerveződtek, és nem a politikai propaganda, valamint a háborús retorika uralta őket.

Ezzel szemben a Horthy-korszakban a „szükséges rossznak” tekintett, nacionalista, sovíniszta nézetekkel operáló és a militarista elemeket sem nélkülöző, előkatonai kiképzést is nyújtó, a fiatal fiúk és a férfiak számára az egyedülként kötelező, a lányok és a fiatal nők esetében pedig önkéntes tagságú Leventemozgalommal végleg szembefordult az ország lakosságának a többsége, amikor a második világháború végén a totális mozgósítás eredményeként a létrejövő szélsőjobbboldali, nyilas, hungarista diktatúra kabinetje, a „Nemzeti Egység Kormánya” a magyar fiatalokat a frontra küldte a szovjet Vörös Hadsereg csapatai ellen. Ez a két tényező együttesen vezetett ahhoz, hogy a harcok lezárulását követően a Leventemozgalom a három szervezet közül egyedülként, a politikai változásoktól függetlenül végleg betiltásra került.

Irodalomjegyzék

Árvai Tünde (2014). *Ifjú Dobó Katicák a haza szolgálatában. Leányleventék munkája Pécsen és Baranyában*. In: Kerekes Imre (szerk.): *Öttorony vonzásában. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 1*. Pécs: A Csorba Győző Könyvtár magánkiadása. p. 127-142

Kovács T.-né (1950) (Eds.). *Az Úttörő Mozgalom*. In: Kovács T.-né (Eds.), *Szülők Iskolája*. Budapest: Közköztudásügyi Kiadó Vállalat.

Pintér É. (2010). *Időrendi áttekintés*. In: Romsics I. (Eds.), *Magyarország története 24*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Pukánszky B. – Németh A. (1994). *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Pap M. (2021). *A párttal, a néppel... – Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. Budapest: Mathias Corvinus Collegium, MCC Press Kft.

Püski L. (2010). *A Horthy-korszak (1920-1941)*. In: Romsics I. (Eds.), *Magyarország története 18*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Romsics I. (2005). *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.

Ungváry K. (2010). *Magyarország a második világháborúban*. In: Romsics I. (Eds.), *Magyarország története 19*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Vági Á. (2007). *Az első és a második világháború*. In: Nagy Mézes R. (Eds.), *Világtörténelmi Enciklopédia 15*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Oral history

Mátis Ildikó, közgazdász, szociológus. (Interjúkészítés: 2024. május 7.)

Térképészeti forrás

Janus Pannonius Múzeum Pécsi Vároštörténeti Múzeum: Pécs Megyei Jogú Város térképei (1946-2024): Pécs város térképe (2024).

Egyéb internetes források, hivatkozások

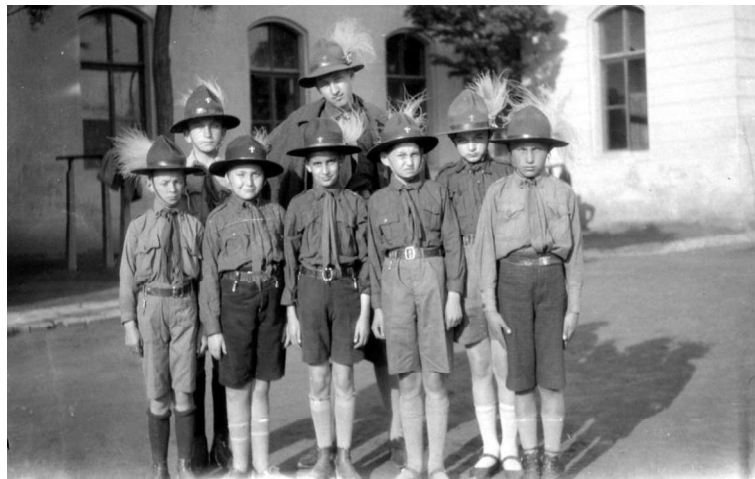
1921. évi LIII. tc. a testnevelésről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1921> [Letöltés: 2024. március 27. 20:22]

1939. évi II. tc. a honvédelemről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3DK%25C3%25B6z%25C3%25A9piskola> [Letöltés: 2024. március 27. 20:23]

1948. évi XXXIII. tc. a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D%2520iskola> [Letöltés: 2024. március 27. 19:06]

Mellékletek

1. melléklet: Cserkészek az 1920-as években.

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Vároštörténeti Múzeum)

2. melléklet: Gróf Teleki Pál magyar királyi miniszterelnök
cserkészegyenruhában az 1930-as évek végén.

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Várostitörténeti Múzeum)

3. melléklet: Az 1933-ban Gróf Teleki Pál magyar királyi miniszterelnök gödöllői magán-
birtokán megrendezett IV. Cserkész Világjamboree (Világtalákozó) alkalmából kiadott
képeslap

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

4. melléklet: A Magyar Cserkesszövetség tagjai az 1933-as Gödöllői Cserkész Világjamboree-n fogadják Magyarország kormányzóját, a rendezvényt megnyitó Vitéz Nagybányai Horthy Miklóst

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Várostörténeti Múzeum)

5. melléklet: A Magyar Cserkesszövetség tagjai napjainkban

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

6. melléklet: A Magyar Cserkesszövetség emblémája

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeumi Történeti Fényképtára)

7. melléklet: Magyar Cserkészszövetség zászlója

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum)

8. melléklet: Leventék az 1920-as években

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Városháza Múzeum)

9. melléklet: A második világháború idején, 1943-ban készült, a Leventemozgalmat Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzóval propagáló fénykép. A fotó alatt a kormányzó saját kezű bejegyzése („Bízom a magyar ifjúságban”) és aláírása látható

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

10. melléklet: Leventék elméleti kiképzése

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

11. melléklet: Leventék lögyakorlaton 1941-ben

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

12. melléklet: Leventék csoportképe az 1937-es Dunapataji nyári tábor bejárata előtt.

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

13. melléklet: A Leventemozgalom emblémája a hivatalos köszönési formával

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

14. melléklet: A Leventemozgalom emblémája a hivatalos köszönési formával

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum)

15. melléklet: Kisdobosok az 1970-es években

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Várostitörténeti Múzeum)

16. melléklet: A Kisdobosok emblémája

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

17. melléklet: Kisdobos zászlók. A tradicionális a kék színű volt, a vörös nagyon ritkának számított, mivel ez a szín a nagyobbaké, vagyis az úttörőké volt

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum)

18. melléklet: Úttörők az 1970-es években

(Forrás: Janus Pannonius Múzeum Pécsi Várostitörténeti Múzeum)

19. melléklet: Rákosi Mátyást úttörők köszöntik 1952-ben, a kommunista diktátornak az egész ország által kötelezően megünnepelt 60. születésnapján

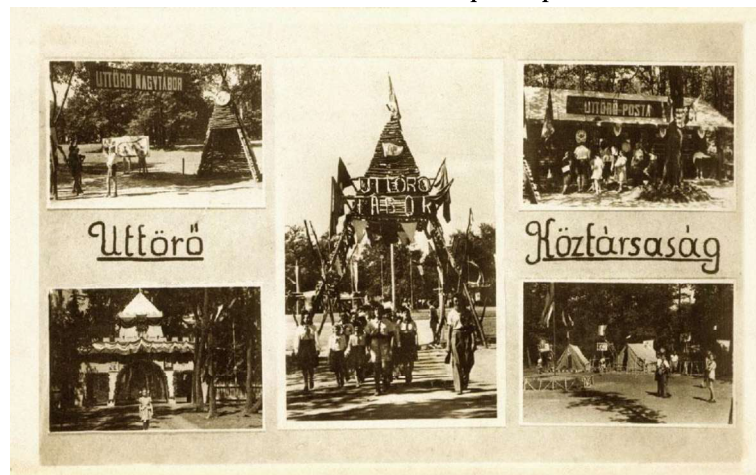
(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

20. melléklet: Kádár Jánost, az MSZMP pártfőtitkárát, az ország tényleges vezetőjét úttörők fogadják az egyik budapesti általános iskolának a május 1-jei ünnepségén, 1985-ben.

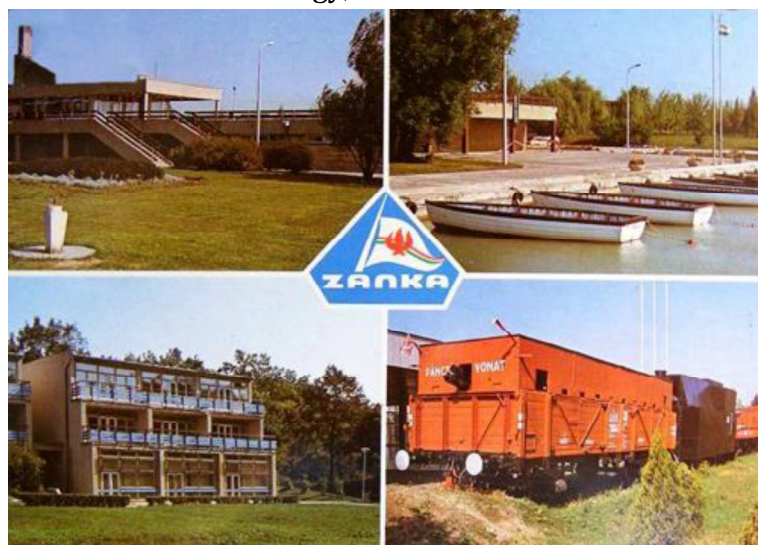
(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

21. melléklet: A Csillebércei Úttörő Nagytábor egy, az 1960-as évekből származó képeslapon

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

22. melléklet: A Zánkai Úttörőváros egy, az 1970-es évekből származó képeslapon.

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

23. melléklet: A Magyar Úttörők Szövetségének (MÚSZ) az emblémája
a mozgalomban használt hivatalos köszönéssel

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára)

24. melléklet: Úttörőcsapat zászlója úttörősíppal

(Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum)